

QÜESTIONS LEGISLATIVES, PROBLEMES INSTITUCIONALS I CONFLICTES POLÍTICS A LA CATALUNYA DE MITJAN SEGLE XVI*

Jordi Buyreu Juan

Cal buscar als inicis de la dècada dels anys 90 l'embrió d'aquest treball. En aquells moments, el professor Belenguier esperonava els seus alumnes perquè iniciessin recerques sobre el segle XVI. Ens explicava que era incomprendible que aquest període històric estigués gairebé erm en el terreny de la investigació dels aspectes polítics. Ell hi havia dedicat una bona part dels seus esforços, amb la intenció de continuar la petjada deixada pel professor Joan Reglà, però el fet que aquest segle estigués dins l'etapa considerada de decadència entre la tradició historiogràfica catalana encara pesava força a l'hora d'iniciar tesis doctorals. (Algunes de les recerques portades a terme pel professor Belenguier estan centrades precisament en el segle XVI català i de la Corona d'Aragó: *La Corona de Aragón en la época de Felipe II* 1986; *La legislació político-judicial de les Corts de 1599 a Catalunya* dins de *Pedralbes* 1987. Pàgs. 9-21; *La Corona de Aragón en la monarquía hispánica. Del apogeo del siglo XV a la crisis del XVII*, 2001; *El Imperio de Carlos V. Las coronas y sus territorios*, 2002).

Afortunadament, a l'inici de segle XXI la situació ha millorat substancialment, tot i que ni de bon tros estan totes les preguntes resoltes. L'en-

* Tesi doctoral llegida el 12 de març de 2004 al Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona i dirigida pel Dr. Ernest Belenguier Cebrià. Va ser avaluada pel tribunal format pel Dr. Giuseppe Galasso com a president, el Dr. Carlos J. Hernando Sánchez com a secretari i el Dr. Antoni Simon i Tarrés, la Dra. Teresa Canet Aparisi i el Dr. Valentí Gual Vilà com a vocals.

tusiasme del professor Belenguer ha donat els seus fruits, ja que els treballs del professor Àngel Casals i Miquel Pérez Latre han millorat el coneixement del cinc-cents català. El primer, amb el llibre *L'Emperador i els catalans. Catalunya a l'Imperi de Carles V (1516-1543)* s'endinsa en els primers anys del regnat de Carles V i analitza diversos aspectes polítics i institucionals fins la partida de l'Emperador cap els seus territoris septentrionals el 1543. El segon amb els títols *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI* i *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori* estudia l'últim terç del segle XVI en dues grans àrees. Una de temes polítics i institucionals i una altra que es capbussa en el funcionament de la Diputació del General.

L'espai temporal que resta entre aquests dos treballs és el que precisament tracta aquesta tesi doctoral que s'està resumint, més concretament aquesta fa referència al període comprés entre 1543 i 1564.

FONTS DOCUMENTALS CONSULTADES I METODOLOGIA DE TREBALL

En la realització d'aquesta recerca s'han consultat diversos arxius. Els dos pilars documentals que sustenten una bona part de la investigació portada a terme són l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'Archivo General de Simancas. Del primer es van consultar els múltiples Registres de Cancelleria i el fons de la Generalitat del període objecte d'estudi. Del segon es van buidar tots els lligalls de la secció Estado i Estado-K, juntament amb els de Guerra Antigua. A més a més també es treballà en el fons de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, especialment en el Registre de Deliberacions, Corts i Lletres Closes.

El plantejament inicial era el buidatge i posterior anàlisi de dades de caire polític i institucional. Ara bé, a mesura que s'avançava en la tesi es constatà que la informació es circumscribia excessivament a la ciutat Comtal i si abastava altres zones del Principat i dels Comtats, ho feia de forma indirecta. Aleshores s'ampliaren les línies de recerca a partir de variables geogràfiques. Es procedí a estudiar els arxius de les zones on la documentació ja analitzada presentava esdeveniments importants o focus de tensió des del punt de vista polític.

Així doncs també s'analitzà la documentació de l'Arxiu Capitular d'Urgell, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, l'Arxiu Històric Comarcal de Puigcerdà, l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, l'Arxiu Històric de Tarragona, l'Arxiu Municipal de la Seu d'Urgell, l'Arxiu Nacional d'Andorra i la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. A més a més, qüestions de caire institucional van portar que es buidés la documentació pertinent de l'Arxiu Històric de la biblioteca de Catalunya, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, la Real Academia de la Historia a Madrid i els Archives Générales du Royaume a Brussel·les.

LES LÍNIES DE RECERCA I LES PRINCIPALS APORTACIONS DEL TREBALL

Ja s'ha dit des del començament que la recerca es plantejà des d'un punt de vista polític. Per entendre la Catalunya d'aquella època és imprescindible contextualitzar-la en la conjuntura d'aquell moment històric. Així doncs era necessari donar una visió de conjunt de l'imperi de Carles i de les reformes orgàniques que es portaren a terme en els territoris. No hem d'oblidar que l'únic nexe en comú entre tots els regnes només era la figura del monarca, i això provocà diverses disfuncions que van ser pal·liades parcialment amb la figura dels regents.

Tot el període que és objecte d'estudi va estar presidit pel govern de regents en els regnes peninsulars. Hem de recordar que la figura del monarca es traslladà a les seves possessions septentrionals el 1543 i no aparegué novament fins el 1559, havent mort ja Carles V i estar exercint el poder el rei Prudent. Al llarg de tota aquesta etapa, al front del govern peninsular hi hagué nombrosos regents: Felip (en dues ocasions), Maximilià i Maria i finalment la princesa Joana. Aquest és el context on s'emmarca una de les problemàtiques que apareixen en aquest període i de la qual en són protagonistes la major part dels regnes de la Corona d'Aragó.

El 1556, després de les abdicacions de Brussel·les, va aparèixer un greu problema en el ja precari funcionament institucional de la monarquia. Els territoris aragonesos reclamaven que el nou monarca es desplaçés a la península, convoqués Corts i jurés els furs tal i com exigien les lleis d'aquests regnes. En definitiva demandaven que una vegada Carles havia traspassat els seus poders en el seu fill, aquest tanqués un procés que s'havia

iniciat el 1542 quan va ser jurat com a príncep hereu pels súbdits de la Corona d'Aragó. El període comprès entre 1556 i les Corts de 1563-64 va estar marcat per un fort sentiment d'interinatge en el govern d'aquests territoris.

Ara bé, l'etapa més difícil va ser la de 1556-1558. Durant aquests dos anys es produí una situació força estranya. Carles seguia essent el rei de *iure*, mentre que Felip ho era de *facto*. Si es proclamava en els territoris aragonesos de forma oficial la renúncia de Carles, els principals càrrecs de l'administració reial -entre ells el virrei- haurien de cessar de les seves funcions. A més a més, Felip hauria de retornar a la península per convocar les Corts, i en aquell marc efectuar el jurament pertinent i ser reconegut com el nou sobirà. La princesa Joana, regent peninsular en aquells moments, es va espantar quan veié el caire que anaven agafant els esdeveniments: tothom coneixia la renúncia de Carles, però no es podia fer pública oficialment. Això creà un fort sentiment d'interinatge que repercutí en la conjuntura que es visqué en els territoris aragonesos i tampoc es podia produir la solució, ja que Felip no podia desplaçar-se fins a la península a causa de la situació internacional del moment. Finalment, la situació es normalitzà amb la mort de Carles a Yuste el setembre de 1558.

Vistes aquestes qüestions, que estan directament relacionades amb el joc d'equilibris propi de la política internacional, es veurà tot seguit altres temes que incidiren clarament sobre la Catalunya de mitjan segle XVI.

La recerca portada a terme fa referència, entre d'altres, a un aspecte institucional com era la celebració de Corts a Catalunya. Com es prou sabut, durant aquesta època se celebraven a Montsó per als territoris peninsulars de la Corona d'Aragó. En el treball es tracta de forma acurada les assemblees de 1542, 1547, 1552 i 1563-64. De totes elles s'aborden els preparatius inicials, la proposició reial, els debats legislatius, el balanç de la Diputació del General, els greuges generals i el donatiu. En aquest apartat es pot constatar entre d'altres, que els enfrontaments entre la Diputació del General i els braços eren inversament proporcionals a les tensions provocades entre el monarca i els braços. Aquests últims no podien mantenir dos fronts oberts: si se centraven en les discussions amb el monarca no podien atendre de forma rigorosa el control sobre els Diputats. De fet, aquest control només l'exercien quan les converses amb el monarca eren fluides.

També es pot evidenciar que les Corts de 1547 i 1552 foren força profitoses per als catalans, ja que la monarquia acceptà moltes demandes que presentaren els estaments. Hem de posar això en relació amb el fet que

aquelles dues assemblees legislatives no foren presidides pel sobirà, sinó pel príncep Felip amb el càrrec de regent. Això donà una menor força a les posicions de la monarquia, especialment durant el 1547.

Ara bé, aquest és el tractament tradicional que la historiografia ha donat a les Corts. Durant la investigació també s'ha enfocat la qüestió des d'una altra vessant: concebre aquestes reunions com el centre neuràlgic de la Corona d'Aragó en altres aspectes, a més a més de l'estrictament legislatiu. Així doncs, una vegada oberta aquesta nova línia de recerca s'ha pogut constatar la gran importància que tenien aquestes reunions per al país: En primer lloc servien perquè moltes poblacions que no estaven convocades a Corts s'atensessin fins a Montsó per poder presentar directament al monarca els seus problemes. Acostumaven a ser indrets que no es podien permetre el luxe de sufragar ambaixades fins a la cort de Valladolid. En segon lloc, s'ha comprovat que les assemblees legislatives eren un important centre per tancar múltiples acords comercials o de qualsevol tipus. El fet que hi estigués present el monarca i els seus col·laboradors, juntament amb una part important de les principals persones que regien el Principat feia que s'hi congregués un important nombre de comerciants. De fet, s'hi tancaren acords de tota mena –comercials, acords entre universitats, pactes personals entre els assistents a la Cort, etc- que donaven a la Cort una rellevància institucional, però també social i econòmica. Per portar a terme aquest conjunt d'acords, fou imprescindible la figura del notari. Aquests estaven presents a la celebració de la Cort en cadascun dels braços, ja que deixaven constància escrita de tot el que succeïa entre els assistents. Alhora també eren imprescindibles per segellar qualsevol tipus d'acord que s'arribés en aquell context.

La tesi també tracta sobre la institució del virrei. S'ha estudiat les nombroses actuacions antiforals d'aquests *alter ego* del monarca. Així doncs s'ha resseguit les polítiques portades a terme pel marquès d'Aguilar, el marquès de Tarifa i don García de Toledo. Sense cap mena de dubtes, el període del marquès d'Aguilar fou quan es portaren a terme el major nombre d'actuacions anticonstitucionals i alhora també les més greus.

Seguint en aquest mateix tema també s'intenta arribar a les conclusions del perquè d'aquestes conductes. S'analitza les motivacions que portaren a la figura del lloctinent general a actuar d'aquesta forma i es poden arribar a algunes conclusions. El caràcter autoritari i el desconeixement del corpus jurídic català és indubtable entre la majoria dels virreis analit-

zats en aquest període. Però tampoc hem d'oblidar la figura del monarca, que de vegades utilitzava els seus *alter ego* per aconseguir una determinada posició, encara que fos antiforal, i així ell quedar alliberat de tota possible culpa. De fet en aquests casos, segons els ulls dels regnícoles, semblava que la majoria de les actuacions anticonstitucionals havien estat ordenades pel virrei. A més a més s'ha d'afegir les dificultats que tenia el virrei per combatre el bandolerisme si seguia la legalitat establerta. Això feia que de vegades transgredís conscientment el corpus jurídic per rebaixar alguna tensió determinada –que fins i tot de vegades era suplicada per les pròpies institucions de la terra- com era el cas del bandolerisme i del qual en parlarem tot seguit.

El fenomen del bandolerisme era una verdadera xacra social al Principat i a moltes altres societats mediterrànies. Ara bé, a la investigació es formula la següent pregunta inicial: Per què va perdurar tant en el temps si tothom estava aparentment interessat en eradicar aquest fenomen? S'intenta demostrar que tot i que la monarquia era una de les principals interessades en la seva desaparició, no sempre actuava en conseqüència i el mateix passava amb les institucions regnícoles. Aquestes només demanaven ajuda en el moment en què veien perillar seriosament l'ordre establert i no estaven disposades a canviar excessivament les coses. Aleshores ens trobem que el virrei difícilment podia combatre el bandolerisme si no tenia el recolzament decidit del monarca, ni l'ajut de les classes dirigents catalanes. Aquestes últimes podien reformular algunes de les lleis de la terra en el marc de les Corts i millorar de forma substancial les eines legals de què disposava el lloctinent general per a la persecució de bàndols.

En aquest punt també s'hauria d'afegir algunes consideracions sobre la localització geogràfica del fenomen. Com és prou sabut, els professors Braudel, Vicens Vives i Reglà centraren el problema a les zones muntanyenques dels Pirineus i posteriorment el professor Xavier Torres ha constatat que de lluita de bàndols n'hi hagué a tot el Principat. Ara bé, s'haurien de matisar aquestes dues afirmacions: si bé és veritat que el bandolerisme es feu notar a tot Catalunya, els bàndols actuaren amb molta més intensitat a la zona pirinenca i això és conseqüència de la importància de la frontera en aquest indret. Fets com la connexió del bandolerisme amb el tràfic de cavalls, o la possibilitat d'evadir la justícia traslladant-se al regne de França, entre d'altres, fan pensar que aquesta ubicació geogràfica era especialment favorable a l'actuació dels bàndols.

Els factors geogràfics són novament cabdals per entendre els problemes de la Catalunya de mitjan segle XVI. La situació del Principat en el context de la monarquia hispànica era força complicat, ja que feia frontera amb el regne de França i també es podia considerar frontera tot el litoral, car estava sotmès de forma periòdica als atacs dels pirates turcs i barbarescos. Això suposava que els catalans estaven en un perill constant d'invasió i aquest fet els mediatitzà de forma molt clara.

Primerament a causa de la presència de militars de forma indefinida en el territori. En el període que és objecte d'estudi, aquest fet fou l'origen de moltíssims problemes, ja que les tropes s'allotjaven a les cases dels particulars i a més a més no rebien les pagues amb puntualitat. Aquest últim fet implicava que els estipendiàris no disposaven de diners per poder pagar la manutenció que els proporcionaven els vilatans. Les reclamacions d'aquests últims es feien sentir a les Corts, on després de moltes queixes i desenganys del monarca aconseguiren definitivament el 1552 traslladar els soldats a les ciutadelles a les poblacions que n'hi haguessin.

En segon lloc els catalans patien les càrregues que havien de suportar les universitats per adequar i millorar les fortificacions. Durant aquests anys s'incidí especialment en aquest aspecte, ja que durant tota la primera meitat del segle XVI es va plantejar la millora de les posicions defensives de tota la monarquia per neutralitzar els avenços tecnològics militars. Això suposava un esforç afegit a la població, ja que nombroses vegades comportava el pagament de quantitats monetàries per sufragar una part important del dispendi que suposava les obres i també, la prestació de serveis personals en la construcció de les fortificacions. S'analitzen en el treball el procés de construcció de les defenses de les principals ciutats catalanes i les conseqüències que van tenir per a la població.

En tercer lloc, a causa de la prohibició del comerç amb França que s'imposava des de la cort de Valladolid en el moment que s'iniciaven les hostilitats entre les dues monarquies. Aquesta realitat era especialment dramàtica a tota l'àrea pirinenca, ja que unes condicions climatològiques especialment dures restringien enormement la producció agrícola en aquesta zona. Això suposava que els llaços comercials entre ambdues vessants dels Pirineus eren vitals i quan quedaven interromputs unilateralment pel monarca esdevenien un daltabaix molt important per a tota aquesta zona.

LES QÜESTIONS NO RESOLTES EN LA RECERCA

És obvi que és impossible analitzar tots els aspectes que van apareixent en un treball d'aquestes característiques, ja que s'han de seguir les hipòtesis plantejades inicialment. S'ha localitzat un seguit de llacunes que es presentaran tot seguit, però sens dubte el llistat anirà creixent amb el temps.

S'ha de començar advertint que algunes de les afirmacions plantejades sobre les Corts poden ser matisades en el futur, ja que no va ser possible analitzar tota la documentació de Corts a causa del seu mal estat.

Seguint amb qüestions relacionades amb les assemblees legislatives, s'ha d'advertir que es pot ampliar substancialment les múltiples transaccions econòmiques que s'hi realitzaven. La consulta de forma més exhaustiva dels fons de protocols i dels arxius comarcals podria donar un coneixement més profund de tots aquests acords comercials. A més a més es podria ampliar a la resta de territoris de la Corona d'Aragó que es reunien a Montsó: València i Aragó.

No s'ha realitzat l'aproximació al coneixement de les xarxes clientelars que hi havia en el Principat. Inicialment no fou la intenció d'aquesta recerca aprofundir en aquest tema, del qual en sabem poquíssim a Catalunya. S'hauria de detectar i analitzar aquests grups clientelars, bàsicament la noblesa local i els grups oligàrquics, que estaven en major o menor mesura relacionats amb el fenomen del bandolerisme.

Tampoc s'ha incidit de forma general en els aspectes econòmics, i només s'ha tractat qüestions d'aquest tipus quan la documentació així ho requeria.

Finalment, només resta per comentar que la visita dels arxius de Perpinyà encara està pendent. En un futur pròxim es procedirà al buidatge dels fons d'aquests arxius.